

Rejissor ləyaqəti

Azərbaycan Milli Akademik Dram Teatrına müxtəlif dövrlərdə üç görkəmli rejissorumuz rəhbərlik edib - Adil İskəndərov, Mehdi Məmmədov və Tofiq Kazımov. Yalnız bu teatrdə işləmiş Adil İskəndərov və Tofiq Kazımovdan fərqli olaraq Mehdi Məmmədov müxtəlif illərdə Gəncə teatrında, Opera və Balet teatrında, eləcə də S.Vurğun adına Rus Dram Teatrında Baş rejissor olub. Mehdi Məmmədov, tamaşa qurmaqdan başqa, A.İskəndərov və T.Kazımovdan fərqli olaraq həm də görkəmli alim, sənətsünaslıq doktoru, professor kimi tanınırdı. Səhnə sənətinin tarixinə və estetikasına dair onun müxtəlif tədqiqatları, eləcə də dramatik və opera teatrı xadimlərinə həsr olunmuş bir çox məqalələri indinin özünəcən maraqlı doğurur.

Mehdi Məmmədov bir rejissor kimi mötəbər elmi biliyə, geniş dünyagörüşünə malik idi. Onun bütün quruluşlarında bir sambal, səliqə-sahman hiss olunurdu. O da Adil İskəndərov kimi dəfələrlə kinoya çəkilmişdi. Adil İskəndərovun ekranda yaratdığı obrazlar özünün koloriti, dadı-duzu ilə seçilirdisə, Mehdi Məmmədovun oynadığı rollarda bir ağayanaqlıq, ləyaqət duyulmaqdadır. O həyatda, durub-oturmağında, davranışında, danışığında belə çox təmkinli, astagəl, hətta mən deyərdim ki, ləng adam təsiri bağışlayırdı. Məncə bu keyfiyyət onun xarakterindəki ehtiras və temperament yoxluğundan deyil, heysiyyətindən doğurdu. Bu görkəmli sənətkara istedad, savad, müdriklilik, vurğunluq (istər həyatda, istərsə qadın cinsinə münasibətdə) kimi keyfiyyətlər yaraşdırsa, ona bir şəxsiyyət kimi ən çox yaraşan söz - Ləyaqətdir. Daha doğrusu, şəxsi



edirdi...

Bizim dramatik teatrın tarixini gözəndən keçirəndə adını çəkdiyim o üç sənətkarı istər-istəməz müqayisə etməli olursan. Məsələn, Mehdi Məmmədova qədər, Moskvada Lunaçarski adına institutu bitirən Adil İskəndərov rusca o qədər savad yiyəsi deyildi. Halbuki arvadı milliyətcə rus olan aktrisa idi.

Adil İskəndərovdan sonra elə həməni institutu bitirən Mehdi Məmmədov həm ruscanı, həm də azərbaycan dilini çox gözəl bilirdi. (rejissorlardan yalnız Rza Təhmasib və bir də cavan nəsiləndən olan Vaqif İbrahimoğlu hər iki dilə beləcə vaqif idilər) Ümumiyyətlə M.Məmmədovun bilik səviyyəsi və dünyagörüşü qat-qat geniş idi. Onu da deyim ki, Mehdi Məmmədovun çox kamil bədii qiraəti, sərrast tələffüzü vardı. Təkcə səhnədə oynadığı rollarda deyil, radio və

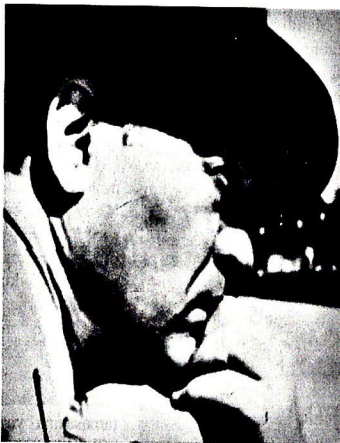
televiziyadakı çıxışlarında belə o gözəl səs və bitkin fikir nümayiş etdirirdi.

Qurduğu tamaşaların üstündə o uzun müddət, özü də çox diqqətlə, hətta vasvasılıq dərəcəsində zəhmət kəçirdi. Çalışdı ki, həmin tamaşada rejissor çarşesi axıra qədər öz həllini tapmış olsun.

Bundan fərqli olaraq, A.İskəndərovun qurduğu tamaşalarda hansısa kor-təbii bir qüvvə üstünüydü; burda çox şey əvvəldən düşünülmüş prinsip əsasında deyil, birbaşa hissələrə söykənən özüllər üstündə bərqərar olurdu. Elə Adil İskəndərov rejissorluğunda nəzərə çarpan, kükrəyib daşan pafos, bəzən gərəksiz həddə çatan patetika da burdan irəli gəlir. Bu cəhət bezi hallarda zövqsüzlüyə qədər aparıb çıxarırdı. Mehdi Məmmədovun qurduğu tamaşalarda isə zövqsüzlükdən söhbət gedə bilməzdi, əksinə az qala səhnədən tamaşa zalına akademik ovqat axır, qəliblənmiş bir tənəsüb nəzərə çarpırdı. Mehdi Məmmədovun rejissor üslubunu, Tofiq Kazımovun yaradıcılıq xəttindən, daha dəqiq desək, onun lirik, qəlbə yatan, müasirlik duyğusundan fərqləndirən başlıca cəhət də bundadır.

Mehdi Məmmədov haqqında ilk monoqrafiyanı bizim teatrşünaslığın patriarxı Cəfər Cəfərov yazıb. Cəfər müəllim mənə danışmışdı ki, onun yazdığı kitab Mehdimin özünün xoşuna gəlməyibmiş. Və öz fikrini görkəmli teatrşünasa belə izah eliyib: «bu kitabdan belə çıxır ki, guya hardasa teatra vurğun olan, bacarıqlı bir oğlan varmış. Ürəyində çox maraqlı fikirlər bəsləyib, amma onlardan heç birini həyata keçirə bilməyib». Cəfər Cəfərov Mehdimin fikrini belə çatdırırdı. İlham Rəhimli də Mehdi Məmmədova ayrıca monoqrafiya həsr eləyib.

Mehdi Məmmədov barədə teatrşünas Aydın Talıbzadə də böyük bir kitab qələmə alıb. Çox əndirabədi və təmtəraqlı bir adı var: «Mehdi tapmacası və ya incəsənətdə konseptual hamletizm». Həmin kitabda da çoxlu maraqlı faktlar, bu vaxtanan üzə çıxmayan sənədlər, arxiv



araşdırmaları, ustadın yaradıcılığı haqqında bir sıra müşahidə və nəticələr toplanıb. Bu kitab Cəfər Cəfərovun yazdığı monoqrafiya ilə mübahisə doğurmaqla yanaşı, həm də dövrü mətbuatda teatrşünasın qələmindən çıxan məqalə və resenziyalara münasibətdə belə qərribə mövqə tutur. A.Talıbzadə tanınmış və ustad teatrşünasa rəğbət bəsləməklə ona irad tutur, hətta bəzən onu taqsırkar sayır. Burda əlbəttə Aydınla mübahisə açmağa ehtiyac görmürəm, ancaq vacib bir məqamı qeyd etmək istərdim. Talıbzadə Mehdi Məmmədovun Adil İskəndərova yazdığı, səmimi dostluq, hörmət və rəğbət hissələriylə yazılmış iki məktubuna diqqət çəkir. Eləcə də Adil İskəndərovun Mehdi Məmmədovun rejissoru olduğu «Leyli və Məcnun» operası barədə tərifi resenziyasına istinad edir. Amma Mehdimin məktublarına və İskəndərovun resenziyasına qərribə tərzdə yanaşır - guya hər ikisinin yazdıqları

səmimi deyil, hər ikisi süniymiş...

Biz nə qədər üstünü örtməyə çalışsaq da, hər halda deməliyə ki, eyni dövrdə yaşayan sənətkarlar arasında istər-istəməz bir rəqəbat, həsəd, bəzənsə xoşagəlməz münasibətlər olur. Bəlkə də A.İskəndərov və M.Məmmədov arasında da belə çəkişmə, qısqançlıq olub. Amma ortada apaydın və birmənalı sənədlər varkən, bu soyuqluğu dərinləşdirməyin, aləmə car çəkməyin nə mənası var?

A.Talıbzadə belə hesab edir ki, M.Məmmədovun irsindən, onun müxtəlif teatrlarda, daha doğrusu M.Əzizbəyov adına Dram teatrında, Opera teatrında, S.Vurğun adına Rus Dram teatrında, buna qədərse Kirovabad teatrında qurduğu tamaşalardan beşini mərhələ saymaq olar: Şekspirin «On ikinci gecə», Qoqolun «Müfəttiş», L.Tolstoyun «Canlı meyit», H.Cavidin «Xeyyam» və C.Məmmədquluzadənin «Dəli yığıncağı»;

Mən adı çəkilən tamaşaların hamısına baxmışam. (Amma nədənsə bu siyahıya H.Cavidin «İblis»i düşməyib. Halbuki Mehdi Məmmədov məhz o tamaşaya görə respublikanın Dövlət mükafatına layiq görülüb.) «On ikinci gecə»ni mən cavan vaxtı görmüşəm. Təfərrüatı ilə xatirimdə deyil. Təkcə o yadımdadı ki, həmin tamaşada aktyorlar tez-tez üfq-i-şaquli tərzdə yerlərini dəyişirdilər. (Səhnə çox qatlıydı. Bu tamaşada istər Barat Şəkinskaya, istərsə Hökümə Qurbanova cazibədar obrazlar yaratmışdılar). «Müfəttiş» də parlaq oyunlarla zəngin idi - Osip rolunda Mirzağa Əliyevi, Qorodniçi rolunda isə Ağasadiq Gəraybəyliyi xüsusi qeyd etmək istərdim.

Mehdi Məmmədovun sonrakı tamaşaları daha çox yadımda qalıb. L.Tolstoyun «Canlı meyi»yi Moskva Bədəye teatrının üslubundaydı, necə deyirlər, o bulaqdan su içmişdi. Elə Şəfiqə Məmmədovanın aktrisa kimi istedadı da həmin tamaşada açılmış oldu. Səhv etmirəmsə, Ş.Məmmədova o vaxtacı «Hamlet»də Gertrudanı oynayırdı və bir də Şamil Mahmudbəyovun «Qaraca qız» filmində kiçik bir rola çəkilmişdi.



«Canlı meyi»də oynadığı Maşa obrazı Şəfiqə Məmmədovanı bir aktrisa kimi teatr ictimaiyyətinə həqiqi mənada tanıtdı. «Canlı meyi» - Protasov rolunun ifaçısı Mehdi Məmmədovun oyunundakı təmkin, ağırlıq, daxili tragizm, Maşa - Şəfiqə Məmmədovanın tükənməz temperamenti ilə əriyir, onunla tamamlanırdı. Üstəgəl Şəfiqə Məmmədovanın ehtirasla ifa etdiyi qaraçı mahnı və rəqsləri; Mehdi Məmmədovun daha sonralar Azdramada qoyduğu üç tamaşa - yəni «Canlı meyi», «Xəyyam» və «Dəli yığıncağı» həm də Şəfiqə Məmmədovanın hər üçündəki ifasına görə əlamətdardır. - Və həmin tamaşaları Ş.Məmmədovsuz təsəvvürə götürmək qeyri-mümkündür.

«Xəyyam»da isə Sevda - Şəfiqə Məmmədova elə bil Şərq miniatüründən qopub düşmüş kimi ydi. «Dəli yığıncağı»ndakı Pırpız Sona

həmin tamaşada oynayanların hər birindən az qala bir baş yuxarıydı. Onu da deyim ki, Tofiq Kazımovun «Ölülər»ində olduğu kimi Mehdi Məmmədov da «Dəli yığıncağı»na Cəlil Məmmədquluzadənin felyetonlarından parçalar əlavə etmişdi. Hər iki tamaşaya qaynaq olunan o mətinlər Mirzə Cəlil tədqiqatçıları tərəfindən soyuq qarşılandı. Amma mənə qalarsa, həmin əlavələr məhz Mirzə Cəlilin ruhundaydı və hər iki tamaşaya yenilik, müasirlik gətirirdi.

Talibzadəyə görə rus realist rejissor məktəbindən qidalanmaqla yanaşı, Mehdi Məmmədov bəzi tamaşalarda həm də səhnə sənətinin digər estetik prinsiplərinə də üstünlük vermişdir. Məsələn, tədqiqatçı «On ikinci gecə»də Komedi del arte poetikasına yaxınlıq görür. «Gənc qvardiya» tamaşasında isə, onun fikrincə, «Şəbih» teatrının elementləri sezilir. Yeri gəlmişkən deyim ki, Mehdi Məmmədovun Opera və Balet teatrında hazırladığı «Leyli Məcnun» tamaşasına yazdığım ressenziyada mən də «Şəbih» teatrının poetikasından bəhs etmişəm:



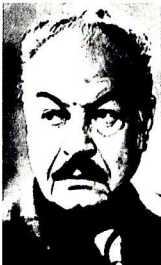
«Mənə elə gəlir ki, səhnədə xeyirli şərin qütbləşməsi, ehtirasların açıq-aydın çıpaq şəkildə toqquşması, tamaşaçının hissələrinə bir başa təsir - bütün bunlar bizə az-çox tanış olan xalq «Şəbih» teatrının elementlərinə söykənir. Bu belə olmalıdır. Çünki Ü.Hacıbəyov vaxtilə qeyd edirdi ki, ilk Azərbaycan operaları yarananda «Şəbih» tamaşalarının bəzi xüsusiyyətlərini özünə hopdurubdur». («Ədəbiyyat və İncəsənət qəzeti» 14 may 1978-ci il).

...Uzun müddət mənə elə gəlirdi ki, Mehdi müəllim mənə o qədər də xoş münasibət bəsləmir. «Qobustan» toplusunun ayrıca binası yoxuydu və əvvəllər Memarlar İttifaqı öz binasında bizə sığınacaq vermişdi. İndi orda İraq səfirliyi yerləşir. Hamımız darsqal bir otaqda otururuq, iş şəraitimiz ağır idi. Onda mən Teatr cəmiyyətinin o vaxtkı sədri olan Mehdi Məmmədova ağız açdım ki, Aktyor evində heç olmasa bizə iki

otaq ayırın. Sözümlü yerə saldı. Dedi, - bu rəsmi idarədi, sizin redaksiyaya işə müxtəlif cür adamlar gəlir; Onda mən Azad Şərifova üz tutdum. O Mehdi Məmmədova təsir göstərdi, məsələ müsbət həll olundu. Razılıq alandan sonra yenə Mehdi müəllimin yanına gəldim və o özünə məxsus tərdə gülümsünərək məni «sancdı»: - nədi, bizi Mərkəzi Komitəyənin sınırsan? Mən yenə dedim ki, doğrudan da «Qobustan»da iş şəraitimiz ağırdı, danışıqlıqdı. Soruşdu: nə qədər işçiniz var? Dedim, «yeddi. - Vaxtilə mən iki nəfər işçiyən «Azərbaycan incəsənəti» almanaxını buraxmışam - dedi. - Elə ona görə cəmi-cümlətanı üçcə nömrəsi çıxıb da, - deyə mən də söz altı qalmadım;

...Tələ elə gətirdi ki, Teatr cəmiyyətinin növbəti qurultayında Mehdi müəllimin yerinə Şəmsi Bədəlbəyliyi qoydular. Və mən də gözləmədiyim halda sədrin birinci müavini seçildim. Açıq, heç mənim üreyimdən deyildi. Bu barədə Mərkəzi Komitənin işçilərinə də gileyləndim: - bu vaxtacan, elə güman eliyirdim ki, adamı xəbərsiz-ətərsiz ancaq vəzifədən çıxarırlar. Adamın özündən xəbərsiz vəzifəyə təyin olunmağını işə eşitməmişdim, - dedim.

Bəlkə də bu səbəbdən, ya mənim könlümü almaq üçün Şəmsi Bədəlbəyli mənimlə Mehdi Məmmədovu İtaliyaya, hansısa teatr festivalına göndərdi. Yolüstü Moskvada bir neçə gün qalanda, elə sonradan İtaliyanın özündə də mən Mehdi müəllimlə çox sıxı münasibətdə oldum. Moskvada mən onu və vaxtilə İyadan olub Moskvada yaşayan, bir suyu Pasternaka oxşayan oğlu Çingizi şam yeməyinə dəvət elədim. Söhbət əsnasında, ya bəlkə də sonradan İtaliyada olanda, Mehdi müəllim mənə söylədi ki, cavan yaşlarında Rəsul Rzanın «Vəfa» pyesini dilucu, şifahi şəkildə tənqid eliyib, atam da onun sət cavabını verib. Bu hadisə Mehdi müəllimin yadında qalıbmış. (Halbuki sonralar Hökümə Qurbanovaya həsr olunan kitabında Rəsul Rzanın həmin pyesi haqqında M.Məmmədovun çox xeyirxah rəyini oxudum). İmanımı yandıra bilmərəm, bəlkə də Mehdi



müəllimin o vaxta qədər mənə bəslədiyi soyuq münasibət, atamla həcətdən sonra yaranıbmış? Mən bilən yox. Çünki, yadımdadı, sonrakı illər atam, Mehdi Məmmədovun yaradıcılığına çox rəğbət bəsləyirdi və hətta onun qurduğu «Rəqs müəllimi» komediyasının törcüməsində onunla əməkdaşlıq edibmiş. Öz növbəsində Mehdi Məmmədov da bir sıra çıxışlarında Rəsul Rzanın poeziyasına yüksək qiymət verirdi. Zənnim məni aldatmırsa, hətta Mehdi müəllim Yazıcılar İttifaqının plenumundakı məruzəsində «Bir gün də insan ömrüdür» poemasının səhnə üçün çox yararlı olduğundan bəhs etmişdi. Və bəlkə də mənə qarşı münasibəti barədə ağıma gələn - gerçəkdən daha çox mənim gümanımmış. Sadəcə olaraq, onun davranışındakı təmkin, hardasa Adil İskəndərovun mənə qarşı xeyirxahlığı və Tofiq Kazımovun dostyana münasibəti ilə tərs mütənəsin id. Amma bu, Mehdi Məmmədovun özünün xarakterindən irəli gələn bir cəhət idi və təkcə mənə aid olunmaya da bilirdi.

Azdramanın bədii şurasında mənim «Şəhərin yay günləri» pyesimin müzakirəsində Mehdi Məmmədov da iştirak edirdi və çox xeyirxah bir çıxış elədi. Sonradan Tofiq Kazımov mənə danışdı ki, Mehdi Məmmədov ona belə deyibmiş: «Tofiq, sən səxavətli oğlansan. Ver, o pyesi mən qoyum». Amma artıq gec idi. Çünki Tofiq artıq pyes üzərində işə başlamışdı. Bəs eləsə, belə bir sual meydana çıxır: Üstündən iki il keçəndən sonra, yəni Rus Dram teatrına rəhbərlik edəndə Mehdi Məmmədov niyə o pyesi həmin səhnədə qurmaq istəmədi? Cavabı çox sadədi: Çünki, Tofiq Kazımovun artıq şöhrət qazanmış və respublika Dövlət mükafatına layiq görülmüş həmin tamaşasından sonra Mehdi müəllim bu pyesə təzədən üz tutmağı özünə rəva bilməzdi.

...İtaliyanın müxtəlif şəhərlərində biz adətən bir nömrədə qalırdıq və bir daha Mehdi müəllimin astagəlliyinə, hardasa, necə deyirlər, ağır oturub batman gəlməyinə şahid oldum. Məsələn, mən deyirdim ki, - şəhər

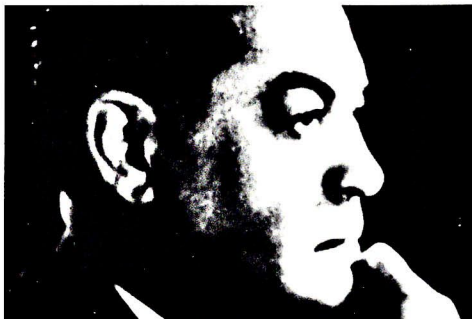


yeməyinə düşəkmi? Cavab vermirdi... Mən üzümü qırxırdım, üst-başımı sahmana salırdım və bu əsnada Mehdi müəllim özünəməxsus tövrlə tələsmədən qayıdırdı ki, - bayaq deyəsən axı səhər yeməyinin adını çəkdin... Özünün qurduğu tamaşalarda Mehdi müəllimdən savayı onun rol əvəzçiləri də vardı. Məsələn, «Canlı meyit»də Əli Zeynalov, «Xəyyam»da Həsənağa Turabov... Danışırıdılar ki, əyər o axşam Mehdi Məmmədov oynayırdısa, tamaşa vaxtından yarım saat gec qurtarır. Bu həqiqətdir, lətifə-zad deyil.

Mehdi müəllimin şəxsiyyətindəki dərinliklə bərabər, onun xarakterində bir sadəövhlük də vardı. Məsələn, mən ingiliscə bilmirəm. Olsa-olsa, ara-bərədə işlənən bir-iki söz bilirəm. Dükana girəndə soruşurdum ki, «hau maç?» (neçəyədi?) Mehdi müəllim təəccüblə mənə qayıdırdı ki, - sən ingiliscə də bilirənmiş... Bu sözü mənə istehza xətrinə demirdi. Həqiqi sözüydü...

İtaliya səfərində mən Moskva teatrşünası Bortaşeviçlə tanış oldum. Məlum oldu ki, onunla mənəm bir çox maraqlarımız üst-üstə düşür. Bortaşeviç təklif elədi ki, hansısa kilsəyə (adı yadımdan çıxıb) gedib Mikelandelonun «Ekstaz»ına tamaşa çləyək. Yaşca bizdən böyük olan Mehdi Məmmədov da bizə qoşuldu. Az qala bütün səhəri ayaqdan saldıq, eniş-yoxuşlardan keçdik və mən hiss elədim ki, bizimlə ayaqlaşmaq Mehdi müəllim üçün çətindi (mənəm indiki yaşında bunu çox gözəl başa düşürəm). Ancaq Mehdi müəllim axıra qədər bizimlə getdi və böyük italyan sənətkarının həqiqətən dahiyənə əsərinə bir yerdə tamaşa elədik...

Bizim ümumittifaq teatr heyətinə Gürcüstan teatr cəmiyyətinin sədri rejissor D.Aleksidze rəhbərlik edirdi. Axır vaxtlara qədər Mehdi Məmmədovla o eyni hüquqlara malik idilər. Aleksidze Bakıda Teatr



cəmiyyətinin qurultayında iştirak etmişdi, elə həmin qurultayda Mehdi Məmmədovu vəzifədən çıxarmışdılar. Yaxın keçmişdə baş verən bu hadisə iki rejissorun, iki SSRİ Xalq artistinin arasında bir soyuqluq yarada bilərdi. Amma görürdüm ki, Aleksidze Mehdi Məmmədova necə böyük hörmətlə yanaşır və Mehdi Məmmədov da zərrəcə sınırmır, əyilmir, özünü necə ləyaqətlə aparır...

Mən bu qeydlərimi Mehdi Məmmədovun şəxsiyyətinə aid etdiyim bir fikirlə tamamlamaq

istərdim - o da şəxsi ləyaqət hissidir.

Bayaq qeyd etdiyim kimi Teatr cəmiyyətinin qurultayında Mehdi Məmmədov sədrlikdən çıxarıldı, onun yerinə Şəmsi Bədəlbəyli seçildi, onun da birinci müavini mən oldum. Həmin axşam qurultaya gələn qonaqların şərafinə, bizim də aparıcı teatr xadimləri iştirak etməklə banket verildi. Həmin banketi əvvəldən axıra Mehdi Məmmədov apardı. Qəribəydi, ona qədər və ondan sonra da zahirən çox qaraqabaq, təmkinli görünən bu adamı heç vaxt o cürə şəh və saqraq görməmişdim. Bütün məclis boyu gülmür, danışır, zarafatlaşır və hətta özünün işdən çıxarılmığına belə zarafatla yanaşırdı: - neynək, - deyir, yanında əyləşən Şəmsi Bədəlbəylinin bəyaz, özününsə qara saçına işarə edirdi, - qocanı işdən çıxarıb, yerinə cavan qoydular...

Şəmsi Bədəlbəyli də Mehdi Məmmədova xüsusi hörmət göstərirdi. Amma nədənsə o gecə bir qədər tutqun kimiydi.

Mehdi Məmmədovun həmin o banket gecəsi özünü aparmağı mənimçün ömrüm boyu dərs oldu. Bir daha əmin oldum ki, ləyaqətlə yaşayıb, elə həmin cür ləyaqətlə də getmək olarmış...

Avqust. 2011
Zuğulba